

Vpliv družbenih razmer na izobraževalno vrednost osnovne šole

MIRA CENCIČ

Pričujoči sestavek predstavlja povzetke obsežne strokovne analize realnega pouka (stvarnega pouka, zemljepisa, zgodovine, prirodopisa in prirodoslovlja) v slovenski ljudski šoli v obdobju, odkar se elementi realij pojavljajo v berilih do konca kraljevine Jugoslavije (1774-1941).

Metodologija raziskave temelji na primarnih pisanih virih. Analiziranih je bilo preko 500 zgodovinskih dokumentov: zakonov, predpisov, učnih načrtov, učbenikov, metodik, priročnikov in člankov, ki so v tem zgodovinskem obdobju urejali realno izobraževanje.

Povezovanje zbranih dejstev o gibanju realnega izobraževanja z zgodovinsko situacijo kaže odvisnost smotrov in vsebine pouka od vsakokratnih družbenih razmer. Analiza dokumentov državne šolske oblasti in analiza družbeno zgodovinskih okoliščin je omogočala razbrati težnje državne šolske politike, ki je narekovala vzgojno-izobraževalne smotre šole ter vsebino realnega pouka, in tako ugotoviti politične interese, ki so spodbujali in zavirali realno izobraževanje.

Analiza učbeniške literature in teorije izobraževanja je prikazala dejansko izobraževalno vrednost slovenske šole in njeno odvisnost od ekonomskih kulturnih, nacionalnih in političnih razmer na domačih tleh. Iz nasprotujočih si tendenc so se razkrivala nasprotja med interesi državne oblasti, oziroma vladujočega razreda ter političnimi interesi domače strankarske in kulturne avantgarde.

Tako je bilo mogoče z analizo in interpretacijo razvojnega gibanja realnega izobraževanja odgovoriti na naslednja vprašanja: katere so bistvene značilnosti realnega izobraževanja v posameznih zgodovinskih obdobjih, kako se izobraževalna vsebina v konkretnem času odziva na družbene spremembe, kako se razlikuje realni pouk na slovenski šoli od smernic in zahtev državne oblasti, katere so progresivne sile, ki vzpodbujajo razvoj realnega izobraževanja in katere so zaviralne sile izobraževalne vrednosti šole.

Realni pouk v tem skoraj dvesto let dolgem in zelo dinamičnem obdobju je predstavljen v treh samostojnih enotah. Kriterij delitve so pomembne družbene in šolske posebnosti: prvo poglavje sega od začetkov slovenske pismenosti do uvedbe realnih predmetov. (1550-1869), drugo poglavje obsega obdobje tretjega avstrijskega osnovnošolskega zakona, ko se dosledno uveljavi šolska obveznost z realijami kot samostojnimi predmeti, do propada Avstroogrske (1869-1918), tretje poglavje obsega obdobje kraljevine Jugoslavije (1918-1941).

Zgodovine šolstva ne moremo ločiti od narodne, politične in kulturne zgodovine. Ker so predniki današnjih Slovencev zgodaj prišli pod vpliv Germanov, sta se tudi kultura in šolstvo razvijala pod močnim vplivom njihove kulture.

Za ves srednji vek je bila značilna fevdalna družbena ureditev in prevladujoča ideologija katoliške cerkve. Dejstvo, da Slovenci nismo imeli v fevdalizmu svojega vrhnjega sloja, je bilo vzrok, da ves srednji vek nismo imeli svoje pismenosti in šolstva v materinščini. Redke elementarne šole so bile namenjene cerkvenim potrebam, vsebina ni bila splošno izobraževalna, temveč učenje petja, molitev in obredov v latinščini. Najbližje slovenskemu ljudstvu so bile župnijske šole, kjer so bistré dečke pripravljali na duhovniški poklic.

Temelj slovenske pisane besede so postavili slovenski protestanti. V obdobju reformacije (1550 - 1600) dobimo Slovenci prvo knjigo in prve slovenske šole, ki imajo vse značilnosti ljudske šole. V njih ni bilo realne vsebine, kar je povsem v skladu z njenimi smotri - širiti evangelijski nauk, in povsem v skladu s kulturo tistega časa, ki ni dajala stvarnemu znanju nobenega poudarka.

Konec protestantizma pomeni konec slovenske protestantske kulture. V času cerkvene obnove se je nasilno vrnilo na staro. Šolstvo je bilo spet v rokah katoliške cerkve in je služilo njenim potrebam. Za potrebe razvijajočega se meščanstva so se ustanovljale mestne šole, ki pa niso bile slovenske. Učni teksti, ki so jih učenci le poredkoma brali v slovenščini, so bili izključno nabožni. V vsem tem času nismo imeli nobene slovenske šolske knjige s posvetno vsebino.

Tako je stoletja slovenski kmečki otrok pridobival znanje trdo privezan na zemljo, kot njen obdelovalec. V bojih z zemljo, da bi iz nje s preprostimi orodji, s svojimi močmi iztisnil kruh za preživetje in v bojih z uničujočimi naravnimi silami, jih je spoznaval in obvladoval. Delo, življenje sta dajala slovenskemu človeku izkušnje, realistično znanje, ki pa ni bilo ne sistematično in ne organizirano. Tako je bilo vse do začetkov razvoja novega družbenega reda.

V drugi polovici 18. stoletja se v srednji Evropi naglo razvija industrija. V Avstriji se utrjuje državna oblast in dvor se naslanja na naglo razvijajoče se meščanstvo, krči fevdalne privilegije in prevzema prosvetljske ideje. S splošno izobraževalno šolo, ki jo uzakonja Marija Terezija v Splošni šolski naredbi /1774/¹, želijo vzgajati dobre državljane, sposobne vojake, učinkovite delavce in širiti germanizacijo. Prosvetljsko gibanje tega časa je zaživelo tudi na Slovenskem in je imelo prvenstveno preporodovski značaj. Začne se narodno prebujenje, skrb za slovenski knjižni jezik in skrb za ljudsko šolo v materinščini. Tako se po zaslugi uradne zakonodaje, na eni strani, in preporodovskega gibanja na Slovenskem, na drugi strani, začno ustanavljati slovenske in dvojezične trivijalke, nemške glavne šole in normalke. Na vsch treh tipih šol so bili zakonito predpisani elementi realnega izobraževanja s pomočjo učnih knjig. Tako dobimo Slovenci v tem času prvo dvojezično slovensko berilo, ki prenaša tudi sestavke z elementi realij (1778).²

¹ Allgemeine Schulordnung (na Dunaju 1774, v Ljubljani 1777).

² Kumerdej, Blaž, Vadenje sa brati u use sorte pisanja sa Sholarje teh Deshelskih shol, Pri Egerju, v Ljubljani, 1796, (prvič 1778).

Kmalu pa se je navdušenje za prosvetljske ideje in splošno izobraževalno šolo v vladnih krogih poleglo zaradi strahu pred širjenjem svobodomiselnih idej francoske buržuazne revolucije. Terezijanskim šolskim reformam je zadel zadnji udarec šolski zakon, imenoval Politična šolska ustava /1805/,³ ki izroča šolstvo pod cerkevno vodstvo in nadzorstvo. Ta je zožil smotre šolanja za ljudske množice na osnovno pismenost. Šola brez izobraževalne vrednosti pa ni mogla zadovoljiti potrebam časa, zato se *realistična vsebina pojavlja v šolskih učbenikih (1807).*⁴

Veljavnost politične šolske ustave je za 4 leta /1809 - 1813/ prekinila francoska okupacija. Francozi so dali nekaj več pravic materinščini in opravili nekaj pozitivnih reform, niso pa razširili izobraževalnih nalog šole. Izobraževalna vsebina se je na slovenski enotni ljudski šoli razširila v učbenikih po zaslugi Valentina Vodnika.⁵ *Številni utilitaristični realni sestavki so namenjeni poklicnemu izobraževanju slovenskih kmečkih otrok. (1811)*

Po porazu Napoleona sta se tako državna kot šolska organizacija vrnila na staro. Le strah pred buržuazno napredno ideologijo se je povečal. Sveta Aliansa in Meternichov absolutizem sta zagrizeno reševala propadajoči fevdalni družbeni red. Kljub političnim pritiskom se je, kot posledica gospodarskega razvoja, razvijala slovenska kultura in narodna zavest. Slovenščina se širi v javnem življenju, izhajati začno slovenski časopisi, razmahne se slovenska književnost, razmahne se število šol in število učencev in se tako poveča pismenost preprostega ljudstva. Politične težnje vladujočega razreda so bile v hudem nasprotju z nastalimi gospodarskimi in kulturnimi spremembami. Politika vladujočega razreda je težila k ohranitvi obstoječega stanja, da bi obdržala oblast v svojih rokah in ohranila idejno prevlado katoliške cerkve v vsem javnem življenju. Vztrajala je na konceptu ljudske šole, kot jo je določala Politična šolska ustava, ki povsem zanemarja realno izobraževanje. Osrednja skrb je bila, naj bo šola prvenstveno vzgojni zavod, ki naj ohranja v ljudeh globoko vernost, ponižnost in vdanost. Taki smotri in tako skromna vsebina niso ustrezali potrebam časa. Zato začno v nasprotju z uradnimi predpisi izhajati šolski teksti z zelo bogato realno vsebino.⁶ Nekatera berila prinašajo pravo zakladnico naukov z vseh področij kmečkega in rokodelskega življenja, ki naj bi pospeševali razvoj kmetijstva in obrti. Nekatera berila že v predmarčni dobi *prinašajo poleg utilitaristične še splošno izobraževalno vsebino (1834) iz zemljepisa, botanike, zoologije, fizike, astronomije ter družbene in državne ureditve.*⁷ Stvarna vsebina je prepletena z nauki o božjem izboru vsega stvarstva in vsemogočnosti božji in od boga danih pravic do oblasti, kar ima nalogo versko vzgajati in ohranjati v ljudeh fevdalne miselnosti. Tako se tudi v učbenikih očitno izraža protislovnost takratne družbe: naravoslovna vsebina sili k napredku, družboslovna in vzgojna vsebina pa vztraja na smotih preživele družbe. Marčna revolucija /1848/ prinese Slovencem odpravo podložništva, zemljiško odvezo in nekatere narodne svoboščine. Šolska protislovnost pa je

³ Politische Verfassung der deutschen Schulen in den Kaiser König deutschen Erbstaten, Die deutsche Schulanstalt, Wein, 1807 (prvič 1805).

⁴ Abeceda sa Shole na Kmetih, v Ljubljani, 1807 je prvi učbenik, ki obsega obsežno stvarstvo berivo. Na 30 straneh nazornega nauka opisuje človekovo telo, živali, stanovanjsko hišo in gospodarsko poslopje, navaja navodila za prehrano, o domačem gospodinskem delu, o kmečkem delu na polju in rokodelskem delu.

Nekaj nazornega nauka imata tudi abecednika: Platelaf ali bukve čerk inu besedi (1808) in Budinov Novi kluč. (1808).

⁵ Valentin Vodnik, Abeceda sa Perve Shole (1811) obsega sestavke: Živinjska reja, Preja, Tkanje, Poljsko delo in Čebelarjenje. Keršanski navuk sa Ilirske deshele (1812), obsega v dodatku 20 strani nauka o kmetijstvu.

⁶ Primčev Novi-nemško slovenski Bukvar al ABC otrokom lehko sestopen, Gradec, 1814, obsega skoraj 60 strani stvarnega berila z vseh področij kmečkega in rokodelskega življenja.

⁷ Berilo sa male shole na kmetih, na Dunaji, 1934, je prvi učbenik, ki prinaša splošno izobraževalno vsebino s področja zemljepisa, rastlinstva, živalstva, geologije, fizike in astronomije.

rešila le polovičarsko. Ljudsko šolstvo se je nekoliko poenotilo /trivijalke in glavne šole so se začele imenovati ljudske šole/ omilila se je diferenciranost po tipih, a izobraževalna vsebina se ni razširila. Uveljavljanje zahtev mlade buržuazije je zavrl Bachov absolutizem. Čas je zahteval, da postanejo izobraževalne naloge šole širše. Protislovnost med vladujočo ideologijo in potrebami niha med spoznanjem, da je realno znanje potrebno, vendar je nevarno. Še bolj izrazita je ta protislovnost pri nas Slovencih, kjer je bilo šolstvo v rokah narodno zavedne, a fevdalno misleče duhovščine.

Po zlomu absolutizma leta 1861 se je delovanje na domoznanskem in kulturnem področju pri Slovencih stopnjevalo do burnega kulturnega dela. Konkreten izraz je imelo v čitalniškem in taborskem delovanju in je bilo usmerjeno predvsem v nacionalni boj - v boj za uveljavljanje materinščine na vseh področjih družbenega življenja. Za ta čas je značilno tudi širjenje šolske mreže. Ob koncu tega obdobja je imela šola skoraj vsaka vas, povečal se je šolski obisk in odpravljala nepismenost. Za vse slovenske kronovine so se učbeniki poenotili vsebinsko, jezikovno in črkopisno. Podaljšalo se je učiteljsko izobraževanje in se dopolnilo s poučevanjem realnih predmetov. Učitelji so se povezali v učiteljska društva, delovali na zborovanjih, izdajali svoje pedagoško časopisje, Šolski prijatelj/1851/Učiteljski tovariš/1861/, in se tako narodno in stanovsko osveščali in izobraževali. Iz vrst učiteljev in drugih slovenskih izobražencev prihaja vedno več pobud za širjenje realnega izobraževanja v slovenski ljudski šoli in za izdajanje poljudnoznanstvenih knjig, da bi Slovenci ne zaostajali za drugimi narodi in tako ostajali gospodarsko in politično odvisni. V šolo pa prinašajo realno vsebino še vedno le učbeniki, ki niso več prevodi, temveč dela domačih avtorjev. Zelo bogati na realijah so štajerski učbeniki, ki so nastali pod Slomškovim mentorstvom. Abecedniki opisujejo predmete doma in v šoli, živali, rastline, rudnine in vremenske pojave. *Zelo bogata realistična vsebina je v zajetnih berilih.*⁸ *Vsebina posega prav na vsa področja, od zemljepisa, prirodoписа, naravoslovja, higijene, astronomije, vremenoslovja in celo zgodovine (1850).* Sestavki, ki so prilagojeni starostni stopnji, so poljudnoznanstveni s splošno izobraževalnimi značilnostmi ali poučni s praktičnimi koristnimi napotki. Stvarnim sestavkom se dodajo leposlovni sestavki, zgodbe, reki in pesmi, ki opevajo naravo in božje stvarstvo, da se s tem okrepi nравstvena in verska vzgoja. Koncem tega obdobja se začne uveljavljati v prirodopisnih sestavkih fenološko načelo. Poleg učbenikov, ki so bogati z realno vsebino, je v tem času izdana zlasti na Kranjskem cela vrsta učbenikov, ki nimajo prav nobenih stvarnih sestavkov, temveč le nabožno čtivo in poučne zgodbe.

V tem obdobju, ko se slovenska ljudska šola razvija in postopoma preoblikuje od vzgojne k izobraževalni, vidimo, da zakonodaja, ki je izraz hotenja vladujočega razreda, ne daje ljudski šoli naloge realnega izobraževanja. Glavni razlog je strah, da bi izobraževalna šola omajala vdanost in bogaboječnost ljudskih množic. Ker pa družbene in ekonomske potrebe terjajo bolj izobražene ljudi, praksa prekaša šolsko politiko. Dejansko stanje prehiteva predpise. Odnos oblasti do šolstva v tem obdobju je prepričljiv dokaz, da se oblast boji ljudskih množic in si zato prizadeva zadržati ljudstvo v zaostalosti, s čimer znižuje raven izobraževalne vrednosti šole do najnižje možne mere. Razvoj realnega izobraževanja v praksi pa dokazuje, da so družbene gospodarske potrebe močnejša sila razvoja, ki jo sicer politični pritiski omejujejo, zavirajo, a jo ne morejo zadržati. V šolstvu je

⁸ Slomšek, Anton, Martin, Blashe ino Neshiza (1842) Veliko berilo (1855) Veliko berilo za slovensko nemške šole (1856). Ponovno potrebnih naukov za nedeljske šole na kmetih, (1854), Berilo o svetkih in nedeljah za doraščeno mladost (1850).

toliko protislovij, kolikor jih je v družbi. Tudi vloga izobraževanja je protislovna. Ta prispeva h gospodarskemu napredku, a istočasno osvobaja miselnost, ki jo še napol fevdalna družba želi obdržati strogo v skladu s krščansko ideologijo. Protislovje se kaže tudi v smotrih izobraževanja in vzgoje. Izobraževanja vsebina je gonilna sila družbenega in gospodarskega razvoja, vzgoja pa želi ohranjati obstoječe družbene odnose.

Analiza dokumentacije kaže tudi subjektivne sile, ki so spodbujale in zaviralne razvoj realnega izobraževanja. Najpomembnejšo vlogo v razvoju izobraževalne vrednosti šole je imela domača inteligenca. Ta je iz domoljublja, iz želje, dvigniti narodno kulturno, jezik in gospodarstvo na višji nivo, odpirala šole, prevajala, prirejala in sestavljala šolske tekste enciklopedičnega značaja in s tem usmerjala šolo od njene vzgojne k izobraževalni vlogi. V prizadevanja za razmah slovenske ljudske šole z bogatejšo vsebino pouka je bila vključena duhovščina, saj se je šolstvo razvijalo pod njenim vodstvom in nadzorstvom. Motivi duhovščine za skrb za ljudsko šolo in bogatejšo vsebino pouka so bili gotovo različni in mnogovrstni: iskrena želja, dvigniti ljudstvo iz zaostalosti in iskreno domoljubje pa tudi hotenje, trdno držati vzgojo v svojih rokah in skrbno kontrolirati idejne vplive in nadzirati vsebino pouka.

V šestdesetih letih pa se začno uveljavljati kot subjekt kulturnega pedagoškega dogajanja tudi učitelji.

Obdobje Tretjega avstrijskega šolskega zakona /1869 - 1918/

Revolucionarne spremembe v šolstvu se začno s prevlado liberalne buržuazije v Avstriji. Buržuazna vlada se zavzema zaradi gospodarskega in kulturnega napredka za enotno obvezno 8-letno državno splošno izobraževalno ljudsko šolo. Tako šolo je uzakonil Tretji avstrijski šolski zakon leta 1869.⁹ Z njim se je močno razširila vsebina pouka. Prvič v zgodovini slovenske šole se uvedejo v vse razrede realije kot posebni predmeti s splošno izobraževalno vsebino. Ljudska šola dobi nalogo razvijati duševne moči otrok, izobraževati za življenje ter jih npravstveno in versko vzgajati. Zakon predpisuje, naj se pri pouku realij obravnava najpomembnejše iz priropisa, zemljepisa, zgodovine, s posebnim oziroma na domovino in njeno ustavo. Potek realnega izobraževanja so natančneje urejali ministrski in deželni predpisi. Najpomembnejša določila so, naj bo vsebina razporejena v koncentričnih krogih, naj se upošteva razvitost in življenjske razmere učencev, naj na nižji in srednji stopnji poteka pouk po čitanki, učbeniki za realije pa se smejo uporabljati le na višji stopnji višje organiziranih šol. Slovensko narodnostno gibanje je z nezaupanjem gledalo na novo šolo in ji nasprotovalo s strahu pred germanizacijo. Slogaška slovenska politika je odklanjala politiko liberalne nemške buržuazije in z njo tudi koncept ljudske šole. Tako se deželne vlade na slovenskem ozemlju razen štajerske in koroške izkoristile možnost za skrčenje šolske obveznosti na 6 let in dve leti skrčene ponavljalne šole. Kranjska je z odporom do nove šole zavlačevala s sprejemanjem odlokov za njeno uresničitev. Počasnost kranjske deželne oblasti so prehitevali učitelji, ki so dobili v tem času solidno strokovno in splošno izobrazbo na štiriletnih učiteljskih. V pedagoškem tisku so navduševali svoje stanovske kolega za pouk realij, izdajali učne načrte in složno gradili novo šolo. Rezultat teh prizadevanj je bil prvi načrt za realni pouk /1872/ in prvi predmetnik, ki uvaja v osnovno

⁹ Državni zakon o ljudskem šolstvu za avstrijske dežele zastopane v državnem zboru na Dunaju (1869).

šolo stvarni pouk, rečni pouk, prirodoznanstvo, zemljepis in zgodovino.¹⁰ V letih 1874 in 1875 pa so deželne vlade potrdile prve uradne predmetnike in učne načrte.² Z njimi so uvedli v prva dva razreda stvarni pouk, kot samostojni predmeti nastopajo od 3. razreda dalje zemljepis, zgodovina, prirodopis z dvema do tremi urami na teden ter od 5. razreda dalje prirodoslovje z dvema do štirimi urami. Vsebina realnih predmetov se prilagaja po obsegu in vsebini razvitosti šol.

Nazorni pouk ima nalogo učence miselno in govorno razvijati. Vsebina obsega poimenovanje stvari v šoli, doma in okolici, opisovanje živali, rastlin in stvari. Pri zemljepisu naj učenci spoznavajo domačijo, domačo deželo, domovino, Evropo in druge celine glede na fizične, topografske, etnografske in politične značilnosti ter Zemljo kot nebesno telo. Zgodovina ima nalogo dajati splošen pregled dogodkov iz obče zgodovine, še posebej pa iz domovine. Prirodopis ima cilj, da učenci spoznavajo najvažnejše predstavnike iz rastlinstva, živalstva, rudninstva in človekovo telo. Pri prirodoslovju pa spoznavajo najvažnejše fizikalne in kemijske pojave.

Uradni učni načrti so dajali usmeritev pouka. Kako so se načrti izvajali, je bilo odvisno od domačih razmer. Da je realno izobraževanje v šoli steklo, je zasluga mlade inteligence, ki se je povezovala okrog Slovenske matice¹² in pa slovenskega učiteljstva. Strokovnjaki so poskrbeli za temeljna strokovna dela iz zemljepisa, zgodovine, prirodopisa in prirodoslovja, učitelji pa za vse potrebne šolske učbenike, berila, učne načrte ter pedagoška navodila.¹³ Živahno delovanje je bilo povezano z industrializacijo slovenske zemlje, razvojem močnejšega meščanskega sloja, bojem za slovenizacijo v javnem življenju, živahnim narodno buditeljskim delovanjem v naprestani preži zoper germanizacijo.

Rezultat vsestranske aktivnosti slovenskega narodnostnega gibanja in delovanja učiteljstva je bil ta, da smo že v desetletju uvajanja realij v ljudsko šolo imeli vse pogoje za razmah tega pouka v materinščini: *prevode in priredbe poljudnoznanstvenih del in šolskih učbenikov, metodiko realnega pouka, realistična berila in periodični pedagoški tisk*, ki je skrbel za vsebinsko in pedagoško aktualizacijo realnega izobraževanja. V njem častno odsevajo ideje takratnega evropskega šolstva. Avtorji člankov so učitelji in učiteljski profesorji. Popotnik in Učiteljski tovariši prinašajo že v 80-tih letih informacije o evoluciji zemlje, Darwinovih odkritjih, fiziologiji rastlin in živali, o eksperimentiranju v fiziki in kemiji, pedagoške zahteve po sistematičnosti, dostopnosti, postopnosti, znanstvenosti, domačijskosti in aktivnosti.

Razmah liberalističnega šolstva je omejila šolska novela (1883)¹⁴, ki je rezultat zmage desničarskih sil v parlamentu. Ta revidira najnaprednejša določila zakona iz leta 1869. Odstopa od dosledne šolske 8-letne obveznosti in pogloblja diferenciacijo po razvitosti šol.

¹⁰ Osnova učnih erčezev za slovenske ljudske šole, Učiteljski tovariš 1. 1871.

O zglednih učnih načrtih za slovenske ljudske šole, Slovenski učitelj, 1873.

¹¹ Normal Lehrpläne für Volksschulen, Steirerischen Landschulrath, Wien, 1874.

Lehrplan für ungetheilte einclassige Volksschulen, Laibach, 1874, getheilte einclassige Volksschulen...itd.

¹² Slovenski strokovnjaki so narodnostno opredeljeni in poskrbijo za slovenske strokovne knjige iz vseh realnih področij: zgodovina Franc Kos (1838-1908), živalstvo Fran Erjavec (1834-1887), reastlinstvo in fizika Ivan Tušek (1835-1872).

¹³ Najpomembnejši med njimi je bil Ivan Lapajne (1849-1931), sestavljal je učne načrte, pisal članke, napisal in izdal prvo metodiko realnih predmetov: Praktična metodika (1882) in prvo metodiko začetnega pouka: Prvi pouk (1882). Prevedel ali priredil skoraj vse potrebne šolske knjige: Domovinoslovje za ljudske šole (1878), Domoznanstvo kranjske domovine (1889), Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol (1876), Kocenov zemljepis za ljudske šole (1879), Kratak opis Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja (1876), Mala fizika (1875) in Mali prirodopis s podobami (1875).

¹⁴ Šolska novela (1883) krči nekatera najbolj napredna določila zakona iz leta 1869. (Meščanske šole so postale tri razredne, s tem okrepi diferenciacijo šolstva na višji stopnji.

Realij ne krči, vendar pa navodila, ki se nanje nanašajo, naročajo skrbno izbiri realističnih vsebin, po kriterijih krščanskega nauka.¹⁵ Na Slovenskem je v tem času prišlo, po kratkotrajnem sporu med liberalci in klerikalci, do politike slogaštva z vodilno vlogo duhovščine in s postopnim prehajanjem v klerikalizem. Nove politične razmere pa niso mogle zavreti realnega izobraževanja, ki je bilo že stvarnost in ki so ga podpirali gospodarski razlogi. Nasprotno s političnimi težnjami se je v 90-tih letih pouk realij poglobil in razširil. Samozavestni, izobraženi učitelji, povezani s stanovska združenja so skrbeli za kvaliteto realnega izobraževanja. Izoblikoval se je koncept domoznanstva¹⁶ kot kompleksnega predmeta, uveljavljavljajo se je načelo učne koncentracije. Pri zemljepisnem pouku se dosledno uveljavi sintetična pot obravnave in pri obravnavi bližnje okolice prevlada metoda poučnih sprehodov, pri obravnavanju širše okolice pa metoda namišljenih potovanj.¹⁷ Tudi prirodopis doživi korenite spremembe. Začenja se uveljavljati *biološka metoda*.¹⁸ Pojmovanje o skupnosti organizmov, ki žive na istem kraju v medsebojni odvisnosti in prilagajanju, vodi v upoštevanje biotopov in biocenoze in obravnavo prirodopisne snovi po življenjskih enotah. Upoštevajo se Darwinova odkritja in prirodopisni pojavi se razlagajo v spreminjanju in razvoju. Odstopa se od faktografije in morfološke destrikcije, ki je bila značilna za prejšnje obdobje. Predmet dobiva širše naloge: formalne, materialne, estetske in etične, skratka, prizadeva si oblikovati učence kot celovito osebnost. Za uresničevanje teh nalog se priporočajo ekskurzije, šolski vrtovi, zbirke prirodnih, skiciranje in druge aktivne metode. *Prirodoslovje prodira na nižjo stopnjo*.¹⁸

Poudarja se razvijanje pojmov, spoznavanje zakonitosti, povezovanje vidnih pojavov z bistvom. V ospredju je metoda opazovanja in poskusi.

Berila,³ ki imajo *poljudnoznanstven značaj*, vedno bolj upoštevajo fenološke načelo obravnave, življenjske prostore, domorodnost, učno koncentracijo in za uresničevanje vzgojnih nalog vključujejo literarne sestavke in pesmi iz narodne in mladinske književnosti.

Vsa ta kvalitetna rast je značilna za obdobje, ko na slovenskem prevlada klerikalizem. To dokazuje, da politične sile niso mogle zavreti prodora izobraževalne vsebine v šolo. V tem času je bil na slovenskem buren tudi razvoj kulture in znanosti. Narodno zavedna inteligenca se je organizirala. Slovenski učitelji so se povezali v pedagoških društvih in najnaprednejši in najspodobnejši so se grupirali okrog pedagoških revij.²⁰

Tako klerikalni pritiski in navali germanizacije niso mogli zadušiti tistih sil, ki so potiskali razvoj naprej, temveč so ti pritiski le stopnjevali medsebojno povezanost in krepili delovanje naprednih narodnih sil. *Šola, kakršno so oblikovali pedagoški in kulturni delavci tega časa, postaja naša, slovenska*, raste iz domačih razmer in osebnih izkušenj učiteljev. Vedno bolj odstopa od uradnega koncepta in ga pedagoško in stvarno presega. To samozavestno ravnanje si moramo razlagati z večjo avtonomijo slovenskih dežel (od leta 1879 dalje) ter v zvezi s tem s prevlado slovenske večine v deželnih zborih (1883).

15. Odlok deželne svete za Kranjsko z dne 18. septembra 1888, št. 1396, Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu, Laibach, 1895, str. 80.

16. Orožen, Fran, Metodika zemljepisnega pouka (1891),

Dimnik, Jakob, Domoznanstvo v ljudski šoli (1894),

Kukovec, Eliza, Domoznanski pouk v ljudski šoli (1912).

17. Schreiner, A., Koprivnik, J., Prirodopisni pouk v ljudski šoli, Po načelih Friderik Junge-jevih, Maribor, 1895.

18. Lavtar, Luka, Nekaj o načrtu prirodoslovja na srednji stopnji (3., 4. in 5. šolsko leto) ljudske šole, Ljubljana, 1880.

Hauptman, Franc, Posebno ukoslovje prirodoslovnega pouka, Ljubljana, 1912.

19. Končnik, Peter, Drugo berilo (1878) Tretje berilo (1880), Četrto berilo (1883)

20. Učiteljski tovariš (1861 dalje), Slovenski učitelj (1872-1876), Popotnik (1880 dalje).

Pridobljena zavest, da smo narod, terja pravico do samostojnega narodovega življenja, do lastne kulture in lastnega narodnega, avtonomnega šolstva. Stalna ogroženost narodnih pravic, ki je izhajala iz težnje po germanizaciji slovenske zemlje, pa je spodbujala k neutrudni aktivnosti vse narodne sile. Delovanje učiteljev je bilo enkratno. Strankarska nasprotja so pritiskala na učitelje v politično opredelitev. Zaostrena politična nasprotja okrog 90-tih let so razbila enotnost učiteljev in njihov kompromisarski odnos do klerikalne in liberalne stranke. Ustanovitev Slomškove zveze (1900), ki je združevala krščansko misleče učitelje, ni občutno oslabil vloga Zveze slovenskih učiteljskih društev in okmila prizadevanja za napredek realnega izobraževanja. Napredni učitelji so še naprej objavljali svoje pedagoške poglede v reviji *Popotnik*. Na prelomu v 20. stoletje se pod vplivom umetnostne pedagogike in boja zoper Herbartov intelektualizem realije umikajo iz beril na račun leposlovnih sestavkov,²¹ ki naravo opevajo. To izzove pospešeno izdajanje realističnih učbenikov, zlasti za zemljepis in zgodovino.²² Na prehodu v 20. stoletje se na Slovenskem okrepi zanimanje za zemljepis in zgodovino. Nastajajo obsežna krajinopisja, domoznanska in zgodovinska dela.²³ Ta dejavnost je povezana s ponovno oživiljeno narodnobudiljsko vneto, ki je reakcija na nove navale germanizacije, ki želijo naše ozemlje spremeniti v pot za osvajanje Jadrana. Vedno bolj se širijo politična hotenja po popolni nacionalni svobodi, po drugačni rešitvi slovenskega vprašanja, kot ga je ponujala Avstroogrska. Po letu 1905 se širijo ideje o jugoslovanski skupnosti in realistični ureditvi monarhije. Te razmere so ponovno gnale narodnozavedne učitelje v zagrizeno kulturno in šolsko delo. Delovali so preko novoustanovljene Slovenske šolske matice (1900). Realni pouk je kvalitativno močno napredoval in dosegel tako stopnjo razvoja, da ga kasnejša obdobja bistveno ne prekašajo. Prevladuje pedagoški naturalizem in začno se uveljavljati ideje delovne šole.

Šolske razmere v tem času kažejo na naslednje. Primerjava šolske politike, šolske prakse in pedagoške teorije kaže, da je šolska politika prehitevala po kvaliteti ostali dve komponenti le v obdobju nastajanja nove šole in uveljavljanja realij v njej. Kasneje uradni predpisi zaostajajo za vsebino drugih pedagoških virov. Praksa jih neprestano prehiteva in prerašča, ker so pretogi in ne sledijo dinamiki življenja, še manj pa jo usmerjajo. Kadar šolstvo usmerjajo politične sile, ki so v strahu, da se zamaja njihova ideologija, s predpisi zavirajo razvoj in si prizadevajo ohraniti status quo.

Obdobje kraljevine SHS (1918-1941)

Novo obdobje slovenske ljudske šole se začne z razpadom stare monarhije in nastankom kraljevine Jugoslavije (1918). Glede na razvojne značilnosti moramo, to novo obdobje razdeliti na tri etape. V prvem prehodnem obdobju (1918-1921) je bilo delovanje narodne vlade, ustanovljene še okrilju stare monarhije, razmeroma samostojno. Delovanje vseh narodnih sil je bilo zelo živahno. Občuten je bil napredek tudi na področju šolstva: ustanovitev univerze, širjenje srednjih šol, izboljšanje organizacije ljudskega šolstva in

²¹ Schreiner, H., Hubad, F., Čitanka za obče ljudske šole II (1902), III (1904), IV. (1905).

²² Mežiček, Domovinska dežela Štajerska (1906), Vojvodina Štajerska (1913), Orožen, Kranjsko domoznanstvo (1909), Beleške iz zemljepisa (1916), Dodatek k ljudskošolskim berilom za 3., 4., 5. in 6. šolsko leto ljudskih šol na primorskem (1917).

²³ Rutar, Simon; Zgodovina Tolminskega (1882), Goriško in Gradišansko (1892), Trst in Istra (1896), Beneška Slovenija (1849), Orožen, Fran; Kranjska (1901, 1902), Potočnik, Koroška (1909, 1910) Matija, Sila, Tržaška zgodovina (1882) Apih, Zgodovinsko učna snov (1901-1906), Pivko, Zgodovina Slovencev (1911).

zgostitev šolske mreže. Ideje za ureditev šolstva v novih razmerah so bile izražene v ambicioznih načrtih, ki so predvidevali 8-letno kvaliteto splošno izobraževalno šolo.²⁴

Novoustanovljeno Ministrstvo za prosveto v Beogradu pa poskuša v tem obdobju usmerjati organizacijo in vsebino šolstva v celotni državi po konceptu šolstva v stari kraljevini Srbiji. Pozornost državne oblasti je bila usmerjena predvsem na smotre vzgoje in vsebino tistih predmetov, ki naj bi vzgajali k narodnemu edinstvu in širili idejo o enem troimenem narodu. *Vlada ni kazala nobenega zanimanja za široko izobrazbo ljudskih množic in za organizacijo sodobnejše, ustrežnejše ljudske šole.* Preprosto se je zadovoljila z razširitvijo veljavnosti šolskega zakona kraljevine Srbije na vse ozemlje SHS (1920).²⁵ Ta predpisuje 4-letno šolsko obveznost in dve leti skršene ponavljalne šole. Srbsko šolstvo, ki naj bi bilo model za vse, je zaostajalo po vsebini in organizaciji za dejanskim stanjem na Slovenskem. Zato se ta koncept ni izvajal, pa tudi oblasti niso vztrajale na njem. V glavnem so na Slovenskem ostali v veljavi *šolski predpisi stare Avstrije*. Pouk pa je potekal po programih, ki so jih pisali učitelji in so jih sprejemala učiteljska združenja. Učitelji so na pobudo narodnega šolskega vodstva poskrbeli za preoblikovanje tistih predmetov, ki so terjali takojšnjo *preusmeritev, to sta zemljepis in zgodovina*.²⁶ Zemljepis so preoblikovali tako, da je zajel ozemlje nove skupne države, vendar je ohranil domoznanski koncept. Zgodovinski pouk pa je težil oblikovati ljubezen do rodne zemlje in do svojega naroda, z močnim poudarkom na sožitju s Srbi in s povečevanjem srbske junaške preteklosti. Ti načrti niso idejno enotni. Pisani so pod vplivom osebnih idejnih stališč in strankarskih ideologij, ena bolj leva, druga bolj desna, ena bolj unitaristična, druga bolj separatistična. Vsi pa izražajo navdušenje nad ujedinjenjem in se bolj ali manj približujejo uradno postavljenim smotrom. Posamezniki sprejemajo in širijo idejo o enem troimenem narodu.

Predloge in napotke za preusmeritev šolstva prinaša najpogostejše pedagoška periodika. Za zemljepis in zgodovino so pripravili učitelji tudi nekaj poljudne in učbeniške literature, ki naj bi olajšala idejno in vsebinsko preusmeritev teh dveh predmetov. Tako je še v neurejenih razmerah šolstvo za silo steklo po novih smernicah. V šolstvu se je preoblikovalo le tisto, kar ni bilo idejno vsklajeno z novimi političnimi razmerami, sicer je teklo vse po starem.

Prehod v drugo obdobje pomeni sprejetje vidovdanske ustave, ki legalizira centralistično monarhijo. Slovensko ozemlje se je razdelilo na Mariborsko in Ljubljansko oblast (1922). Del slovenske zemlje je ostal pod Avstrijo, Primorsko je dobila Italija. Pokopani so bili upi po zedinjeni Sloveniji in po avtonomiji. Tako so se začela prva razočaranja. Nezadovoljstvo je stopnjevalo neugodno ekonomsko stanje, ki je vodilo v vse večje razslojevanje kmečkega prebivalstva, stopnjevanje kmečke revščine in v migracijo prebivalstva. Politična moč je bila v rokah kralja in skupščine.

Učitelji so pripravljali krajinopisje po okrajnih glavarstvih: Logaško (1889), Kočevsko (1887), Postojnsko (1889), Kamnik (1894), Opis Sv. Križa (1905).

²⁴ Schreiner, Henrik, Preosnova jugoslovanskega vzgojstva v smislu demokratizma LSŠM (1919). Načrt preustrojitve šolstva in narodne vzgoje, Priloga učiteljskega tovariša (1919).

²⁵ Razpis o izmenama nastavnog programa, O.N. Br. 23322, dne 26.7.1920.

²⁶ Magrli, Ivan, Izbor učne snovi za zgodovinski pouk, Popotnik, 1919.

Začasni zgodovinski učni načrt za 6. razrednico v Hajdini (sprejet na domači učiteljski konferenci 4.1.1919). Popotnik 1919. Lapajne, Josip, Domoznanstvo, Popotnik, 1919, str. 136.

Flere, Pavle, Iz smernic za podrobni učni načrt, Popotnik, 1920, str. 168.

Flere, Pavel, Nekaj smernic za sestavo podrobnega učnega načrta za zemljepis in zgodovino, Popotnik, 1921, str. 28.

To stanje se je krepko občutilo v šolstvu. Ministrstvo za prosveto ni uspelo pripraviti šolskega zakona. Še naprej je urejalo šolstvo s predpisi. Slovensko formalno šolsko vodstvo se je po vladnih direktivah neprestano menjavalo in spreminjalo. Učitelji se niso uspeli organizirati, bili so dezorientirani, brez jasne perspektive. Stara generacija se je razočarano umaknila, nova generacija pa še ni dozorela. Posamezniki se zavzemajo za uradno linijo in propagirajo unitarizem.

Najpomembnejše, kar je v tem obdobju nastalo, so metodike in priročniki realnih predmetov, ki so jih napisali učiteljski profesorji. Izpod njihovega peresa so učitelji dobili metodiko elementarnega razreda, prvo metodiko zgodovine (1923), metodiko zemljepisa ter zbirke učne snovi za rastlinstvo, za živalstvo in za mineralogijo.²⁷

Vsa ta dela upoštevajo novonastalo družbeno situacijo, a ohranjajo pozitivno šolsko tradicijo. Zavzemajo se za narodno zgodovino in razlagajočo metodo, za koncept domoznastva, za stvarni pouk, ki daje podlago vsem realnim predmetom za eksperimentiranje in opazovanje nežive narave in za opisovanje žive narave.

Učencem je bilo namenjenih nekaj učbenikov in dopolnilne literature za zgodovino in zemljepis.²⁸ Ta se je po smotrih in vsebini ujemala z uradnimi smernicami in je imela mnoge didaktične slabosti. Opušča domoznanski koncept in sintetično razporeditev vsebine. Zemljepisna snov se obravnava po kompleksni metodi. Teme so natrpane z zahtevnimi dejstvi, statističnimi podatki in imeni, zato neprimerne starosti stopnji učencev. Zgodovinska snov je za učence večinoma tuja, ne nanaša se na narodno preteklost, temveč na časovno in krajevno odmaknjena dogajanja. Teme so predstavljene dejstvo s tipično natrpanostjo podatkov, suho, nepripovedno in učencem neprimerno. Do skrajnosti se trudi vsiliti idejo o enem jugoslovanskem narodu in politiko unitarizma z vodilno vlogo Srbov, kar vodi do potvarjanja resnice in krši načelo znanstvenosti.

Tudi na področju beril ni bilo kvalitativnega napredka. Prirejali so stara avstrijska berila novim razmeram, teme o Habsburžanih so zamenjali s temami o Karadjordjevičih, epizode iz avstrijske zgodovine z epizodami srbske.

Tretje obdobje šolstva se začne z izdajo uradnih učnih načrtov. Izrazito mejo pa mu postavijo politični dogodki v državi in Zakon o narodnih šolah (1929).

Kar v dveh zaporednih letih 1926 in 1927 so izšli učni načrti prve štiri razrede ljudskih šol.²⁹ Ti niti v smotrih in niti v vsebini ne prinašajo bistvenega napredka od starega srbskega učnega načrta. Stvarni pouk ima nalogo, spoznavati učence s predmeti v domačiji in jih govorno razvijati. Zemljepis in zgodovino sta v 3. in 4. razredu samostojna predmeta. Zemljepis ima nalogo, spoznavati učence z ožjo in širšo domovino in buditi ljubezen do nje. Zasnovan je analitično, kar zanemari načelo domačijskosti, postopnosti in doživljanja. Smotri zgodovine so izrazito politični. Spoznati preteklost jugoslovanskih plemen in buditi narodna in patriotska čustva, razvijati sposobnost izvrševanja državljanskih pravic in dolžnosti. Poudarek je na skupnih vezeh treh plemen od davne preteklosti dalje,

27. Fink Franc: Posebno ukoslovje pouka v elementarnem razredu (1923). Posebno ukoslovje zemljepisnega pouka na osnovnih šolah (1922). Posebno ukoslovje zgodovinskega pouka na osnovnih šolah (1924).

Vales, Alfons, Učna snov iz rastlinstva (1926), Učna snov iz živalstva in somatologije (1928), Učna snov iz mineralogije in geologije (1923).

28. Schreiner, Fink, Zemljepisne in zgodovinske učne slike iz kraljevstva Srbov, Hrvatov in Slovencev (1919). Plesničar, Grum, Slovensko ozemlje (1923).

Mešiček, Dmovaček, Obči zemljepis za višje razrede osnovnih šol, 1923, Brinar, Domoznastvo (1923).

29. Učni načrti za prvi, drugi, tretji in četrti razred vseh osnovnih šol v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, Beograd, 1926.

Začasni učni program za 1. 2. 3. in 4. razred vseh osnovnih šol v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (1927).

povezanosti v trpljenju in krivicah in hrepenenju po svobodi in združitvi. Prevladujejo zgodbe iz srbske preteklosti in njenih junakih. Iz slovenske zgodovine je izbranih komaj nekaj posameznih izoliranih zgodb. Predmet prirodne znanosti oziroma spoznavanje prirode ima nalogo učence spoznavati z naravnimi predmeti, pojavi in zakonitostmi, usposablja za uporabo pridobljenega znanja v življenju, oblikovati ljubezen do narave in vzbujati občudovanje njene lepote. Ta predmet se povezuje z naukom o kmetijstvu, kjer je dobil praktični in življenjski značaj.

Slovenski učitelji teh načrtov niso dobro sprejeli. Kritizirali so jih, da so zgrešeni vsebinsko in oblikovno, da ne upoštevajo razvoja znanosti, ne upoštevajo otrok, prenatrpani so z učno snovjo in da so preveč enotni. Pri sestavljanju učnih načrtov zahtevajo sodelovanje učiteljev in želijo, da se izdelajo programi po načelih domorodnosti, učne koncentracije in aktivnosti učencev.³⁰

Slabosti centralnih učnih načrtov so zdramile učitelje. Po desetletju mrtvila se pojavi glasna organizirana kritika stanja v šolstvu. Začenja se aktivnost učiteljev, ki je povezana z organizacijo Mariborske pedagoške centrale. (1928). Učitelji postanejo spet gibalna sila razvoja.

Splošna gospodarska kriza sredi 30-tyh let je oslabilo že tako težko gospodarsko stanje v kraljevini, ki se je izražalo v propadanju kmetov, stavkah, nemirih in krepitvi nacionalističnih teženj. Boji v parlamentu se do skrajnosti zaostrijo. Kralj Aleksander je ukinil parlament in uvedel diktaturo (1929). Država je dobila novo ime Kraljevina Jugoslavija in novo upravno ureditev. Slovensko ozemlje je spadalo v Dravsko banovino. Diktatura je dušila vsakršno prizadevanje za nacionalno in socialno vprašanje in krepila idejo integralnega jugoslovanstva. Ti ukrepi so notranja nasprotja še poslabšali.

V tem obdobju je vladi uspelo izdati *Zakon o narodnih šolah* (1929), v katerem se izraža politika vladajočih. Naloga ljudske šole je vzgajati vdane in aktivne člane narodne skupnosti. Zakon je predpisoval 8-letno ljudsko šolo s štirimi razredi nižje in štirimi razredi višje šole. Višja stopnja je bila večtorna. Za podeželske otroke so bile namenjene okrnjene oblike ponavljalne šole, kar je poglobljalo socialne razlike med mestom in podeželjem.

Na temelju tega zakona sta bila izdelana učna načrta za višjo (1932) in nižjo (1933) stopnjo. Oba načrta sta imela še več slabosti kot prejšnji. *Bila sta izredno centralistična*. Upoštevanje niso bile nacionalne in kulturne posebnosti ter tradicija slovenske ljudske šole. Vsebina zemljepisa in zgodovine ni temeljila na domačih razmerah. Ti predmeti so vzgajali k jugoslovanskemu unitarizmu. Prirodopis s prirodozlovsjem in kmetijskim poukom je bil izrazito utilitaristično zasnovan. Zakon o narodni šoli in učni načrti zastopajo izrazito socialno-državljansko smer v vzgoji.

Po smernicah zakona³¹ in učnih načrtov so bili pripravljeni nekateri učbeniki za zemljepis in zgodovino. Ti so le priredbe učbenikov iz prejšnje dobe. V njih se še

30. Senkovič, Matija, O učnih načrtih sploh in o učnem načrtu za osnovne šole posebej, Popotnik, 1926/27, str. 149.

Vanda Mirko, Pred novimi učnimi načrti, Popotnik, 1931/32, str. 263.

Senkovič Matija, Vodilne ideje za sestavo učnih načrtov za narodne šole, Popotnik, 1932/33, str.4.

31. Brinar, Josip, Domoznanstvo, Celje 1932.

Polak, Zemljepisna učna snov za 3. razred (1932).

Polak, Zemljepisna učna snov za 4. razred (1932).

Polak, Zemljepisna pomožna knjižica za 4. razred (1938).

Polak, Zgodovina za učence 3. razreda (1932).

povečujejo vse vsebinske in didaktične slabosti. Ker v njih prevladujejo vzgojne naloge socialne pedagogike, kršijo didaktična načela s psihološko utemeljitvijo. V učnih tekstih prevladuje naštevane stvarnih podatkov, spominska snov z enim samim smotrom, vzgajati k unitarizmu. Osrednji predmet je zgodovina, ki se sprevrže na raven pripovedovanja slavnih dejanj znamenitih zgodovinskih osebnosti, ne ozira se na njihovo zgodovinsko resničnost. Problemi prirodoписа in prirodošlovja so bili povsem zanemarjeni, prav tako tudi skrb za učbeniško literaturo za višjo stopnjo. To dokazuje, da se je oblast resnično zadovoljevala z najosnovnejšo izobrazbo ljudstva in uresničevanjem idejnih političnih ciljev.

Uradna šolska politika ni bila na Slovenskem dobro sprejeta. Dozorela je povojna učiteljska generacija, središče pedagoškega gibanja je postal Maribor, kjer je delovala Pedagoška centrala. Splošna družbena kriza je učitelje zbliževala. Spoznanje, da delitev društvenega življenja po strankah slabi njihovo moč, je vodilo v razpustitev Slomškove zveze (1928). Učitelji so se organizirali v eni stanovski organizaciji,³² ki ni bila privesek nobene politične stranke. Tako *povezani učitelji so odklanjali uradni koncept realnega izobraževanja*. Najživahnejše je delovala Pedagoška centrala, katere vpliv je prevladal v reviji Popotnik in v Šolski matici. Najnaprednejši učitelji, tako imenovani šolski reformatorji, so se zavzemali za *korenito preobrazbo ljudske šole*. Ti so sledili naprednim evropskim tokovom in novejša dognanja prinašali na domača tla in gradili svojo šolo po permisivnih - mladinoslovenskih načelih. Najnaprednejši marksistično usmerjeni učitelji so se povezali v Učiteljskem pokretu (1936). V programu tega gibanja je prvič izraženo hotenje z izobrazbo dvigniti gospodarsko moč naroda, dvigniti socialno raven najnižjih družbenih plasti. Reformo šolstva povezujejo s socialno-političnimi reformami, dvigniti stopnje izobrazbe kmečkemu in delavskemu sloju zaradi socialne osvoboditve. Najpožrtvovalješi med njimi so: Dolgan, Jurančič, Ledinek, Pibovec, Senkovič, Vranc, Žgeč in Žerjav.³³ Šolski reformatorji so smoter ljudske šole približali idealu vsestransko, harmonično razvite osebnosti. Zavzemali so se za razvoj otrokovih sil in zmožnosti. Za okrepitev npravnstvenovzgojnih nalog, za dialektično enotnost materialnega in formalnega izobraževanja. Realnim predmetom so dali nalogo umsko, moralno, estetsko, socialno in domoljubno vzgajati ter usposabljeni za življenje. Pri izboru vsebin so upoštevali njeno splošno izobraževalno vrednost, njen pomen za kulturni in gospodarski napredek. Poudarjali so globinsko dimenzijo učnih snovi odkrivanje vzročne posledičnih odnosov. Zavzemali so se za koncentrično razporeditev vsebine, načelo strnjivosti, načelo učne koncentracije in epohalni pouk. Uvajali so življenjske enote, ki prikazujejo vsestransko povezanost in razvojnost v prostoru in času. Zavzemajo se za domoznanski pouk, za biološko metodo in fenološko načelo pri prirodoписu, vsestransko povezanost v prirodošlovju. Zgodovinski pouk daje poudarek

Polak, Zgodovinska učna snov za 4. razred (1932).

Polak, Zgodovina pomožna knjižica za 4. razred (1938).

³² Udruženje jugoslovanskega učiteljstva.

³³ Dolgan, Josip, Učni načrt za kmečke delovne šole za drugi razred, Učiteljski tovariš, 1928 in 1929.

Dolgan, Josip, Vranc, Ernest, Podrobni učni načrt za ljudske šole, Ljubljana, 1937.

Leo, Pibovec: Osnovni razred (1929), Drugi osnovni razred (1931).

Bergant, Zmago, Elementarni razred (1928).

Senkovič, Matija, Novodobno šolsko delo, Ljubljana, 1935.

Vranc, Ernest, Osnove strnjene šolskega dela v teoriji in praksi, Ljubljana, 1937.

Žerjav, Albert, Sodobni zgodovinski pouk, Ljubljana, 1937.

narodni preteklosti, vključuje teme iz politične, gospodarske in kulturne zgodovine ter prikazuje nasprotja med družbenimi razredi in boje za socialno pravičnost. Interpretacija zgodovinskega dogajanja se približuje načelom historičnega materializma.

Na šolske reformatorje, ki so oblikovali slovensko ljudsko šolo na temelju idej delovne šole, strnjenga pouka in umetnostne pedagogike, so imela čedalje večji vpliv napredne politične stranke.

S poglobljanjem politične krize v državi je naraščala potreba po rešitvi socialnih in nacionalnih problemov. To nalogo so vključili v svoj program slovenski šolski reformatorji. Tako je slovenska šola v starih okvirih povsem dozorela za samostojno delovanje v novih razmerah. V kritičnem zgodovinskem obdobju - med narodno-osvobodilno borbo je slovenska šola in učiteljstvo ostalo pomemben dejavnik nacionalne in socialne osvoboditve Slovencev.

Velikega priznanja so bila deležna dela šolskih reformatorjev v partizanskih šolah NOB. Žal pa po vojni njihove ideje niso našle odmeva v praksi. Uradna povojna pedagogika je ubrala izrazito socialno smer po zgledu sovjetske in odklanjala miselnost reformatorjev z etiketo mladinoslovja.

SKLEPNE UGOTOVITVE

Gibanja realnega izobraževanja v povezanosti z družbenimi razmerami kaže naslednje zakonitosti:

Na vsebino izobraževanja vplivajo hkrati gospodarske, politične in kulturne razmere države, h kateri je pripadalo slovensko ozemlje, ter gospodarske, politične in kulturne okoliščine na domačih tleh. Temeljno gibalno razvoja so družbeno gospodarske razmere. Spreminjanje teh spreminja kvaliteto, kvantiteto in množičnost splošnoizobraževalne vrednosti šole. Vendar spreminjanje izobraževalne vsebine ni pasivni odraz spreminjanja razmer. *Subjekt je politika vladujočega razreda*, ki s smernicami, predpisi, zakoni usmerja šolstvo, mu določa smotre, vsebino in organizacijo.

Vpliv politike vladujočega razreda na realno izobraževanje je odvisen od njene družbene vloge. Politična skupina, ki je nosilec napredka, poveča obseg realnega izobraževanja ali ga vsaj obljublja. Ko pa se na oblasti utrdi in se čuti ogroženo, interes za izobraževalno vrednost šole pada. Glavna ovira rasti splošnega izobraževanja je strah vladajočega razreda pred izgubo oblasti in ta strah projicira v učne programe. Tako se družbeni napredek in družbene potrebe po izobraževanju neprestano borijo s strahom oblastnikov po izgubi vodilne vloge. Politična moč vladajočega razreda pri usmerjanju realnega izobraževanja pa je odvisna od vloge, ki jo ima v konkretnem času. Kadar so politične težnje skladne z družbeno-gospodarskimi potrebami časa, je njihova moč velika. Smernice in postavljeni smotri hitro postanejo stvarnost in se v praksi dosledno izvajajo. Kadar pa se politika prizadeva zadržati razvoj splošne izobraževalne vrednosti šole in je to v nasprotju s splošnimi družbenimi potrebami, je njena učinkovitost manjša. Dejstva kažejo, da politika in zakonodaja lahko zavirata a ne moreta zavreti naravnega toka razvoja, ki sili naprej. Zato se dejanska vzgojno-izobraževalna vrednost šole bolj sklada z gospodarskim razvojem časa, kot z zakonodajo in učnimi načrti, ki se ujemajo z državno politiko in ideologijo.

Gibanje vsebine realnih predmetov kaže, da so *posamezni predmeti različno občutljivi za politične in ideološke tokove.*

Najusodnejše je odvisen od konkretne družbe in njene ideologije pouk zgodovine, ki se tako intenzivno vsklajuje s postavljenimi političnimi cilji, da prihaja tudi do potvarjanja resnice. Zgodovina se prilagaja vladajoči ideologiji po vsebini, interpretaciji, razporeditvi snovi in učnih metodah. Občuten je družbeni vpliv tudi v zemljepisu, zlasti pri izboru in razporeditvi vsebine ter pri didaktičnem oblikovanju učnega procesa in spoštovanju didaktičnih načel. Družbeni ideološki vpliv pri prirodropisu je opazen bolj pri interpretaciji pojavov in zakonitosti, kot pri izboru tem. Na politične situacije se odziva zlasti globinska dimenzija predmeta ter njihov koncept, ki je ali utilitarističen ali splošno izobraževalen. Najbolj neodvisna je interpretacija naravoslovja, ki zavisi skoraj izključno od razvoja znanosti.

Zgodovinsko se spreminja tudi mesto posameznih predmetov v ljudski šoli. Zaradi neenotnega sistema šolstva je primerjanje in posploševanje težje. Vendarle iz skupnega števila ur v predmetniku razberemo naslednje:

	leto	1874	1886	1932-33
zemljepis		14	17	23
zgodovina				
prirodopis		13	18	17
prirodoslovje				

Iz tega je opazna tendenca, da dominantno mesto dobijo družboslovni predmeti, kadar želi vladujoča politika okrepiti ideološki vpliv na množice, pri tem pa sama po sebi vpada izobraževalna vrednost naravoslovja.

Analiza družbenega dogajanja kaže, kateri motivi in katere subjektivne sile so krmarile slovensko šolstvo mimo uradne politike, v prid nacionalnih, kulturnih in gospodarskih potreb naroda.

Najmočnejši motivi za napredek realnega izobraževanja so: socialno gospodarski - z izobraževanjem dvigniti ljudstvo iz zaostalosti, in nacionalni - prizadevati se za razvoj narodne kulture, boriti se za narodne pravice, ki vključuje tudi prizadevanje za boljšo izobraževalno šolo v materinščini. Narodno-obrambna aktivnost, skrb za šolo in prizadevanje za povečanje njene izobraževalne vrednosti se občutno stopnjuje pri vsakem povečanjem raznarodovalnem pritisku.

Ti motivi so gnali v vsej naši zgodovini v dejavnost formalne in neformalne skupine in posameznike. Ocena subjektivnih sil kaže naslednje: deželne vlade in formalni zastopniki naroda niso imeli odločilnega vpliva na rast izobraževalne vrednosti šole. Ti so delovali konformno z državno oblastjo, ali so bili v opoziciji. Tudi politične stranke niso opazno usmerjale realnega izobraževanja, zlasti ne v času slogaštva ali srditih strankarskih sporov.

Najpomembnejše naloge so opravili slovenski kulturni delavci, učitelji in njihova stanovska združenja. Odločilen vpliv na razvoj realnega izobraževanja so imele manjše skupine, prostovoljna združenja aktivnih navdušencev in pa posamezne močne osebnosti.

Subjektivni dejavniki spreminjajo v zgodovinskih obdobjih svoj pomen in svojo družbeno vlogo. V času nastajanja slovenske osnovne šole so odigrali pomembno vlogo kulturni delavci in narodno zavedna prosvetljsko usmerjena duhovščina.

Posledice so bile hkrati pozitivne in negativne. Med pozitivnimi je razvoj šolske mreže ter materialna in kadrovska skrb za podeželske šole, uveljavljanje materinščine in skrb za izobraževalno vsebino s poučnimi sestavki iz kmetijstva in splošno izobraževalnimi realističnimi teksti. Negativna pa je popolna prevlada cerkvenega vpliva v šolstvu.

V drugi polovici 19. stoletja, ko se razvije sloj narodno zavednega meščanstva, ko dobimo narodno zavedne, *univerzitetno šolane strokovnjake*, postanejo ti gibalno realnega izobraževanja v narodni šoli. Od konca 19. stoletja dalje pa imajo najodločnejši vpliv na kvaliteto realnega pouka *učitelji*. Učitelji so trdno med seboj povezujejo v društva okrog izdajateljskih hiš in pedagoške periodike in neumorno delujejo. Z njihovimi deli se že pred prehodom v 20. stoletje slovenska šola osamosvoji in prehti uradni koncept. Po združitvi Slovencev z ostalimi jugoslovanskimi narodi so učitelji sami pripravljali programe za reorganizacijo slovenskega šolstva po demokratičnih načelih in na narodnih osnovah ter kritično odklanjali centralistično šolstvo ter gradili ljudsko šolo, ki bo dvigala izobrazbo ljudstva in vodila v socialno in nacionalno osvoboditev.

Pri nastajanju novega in naprednega je imel izredno vlogo *pedagoški tisk*, zlasti članki v pedagoški periodiki, ki so se najhitreje odzivali novim razmeram ter prenašali ideje naprednih pedagoških tokov. Elastičnost in prizadevanje, spreminjati obstoječo prakso kažejo tudi metodike nekaterih priročnikov, ki so jih večinoma sestavljali učiteljiščni profesorji. Realistični učbeniki pa se po smotrih in vsebini močno prilagajajo uradnim učnim načrtom, boleajo na verbalizmu in imajo več didaktičnih slabosti. Bolj domača in primernejša za učence so bila realistična berila, ki jim domačnost in toplino dajejo mladinsko leposlovje in narodno izročilo.

Slovenska šola in njena splošno izobraževalna vsebina se je gibala pod vplivom številnih dejavnikov. Enotnost in nasprotja teh spodbudnih in zaviralnih sil dajejo razvojnemu toku značilnost nihanja, v katerem je odločno načrtana pot navzgor, k boljši kvaliteti, k napredku. Najmočnejša sila v tem permanentnem boju je hotenje po samobitnosti in narodnem obstoju.